

Op de schouders van Willem van Moerbeke. Hoe Aristoteles naar het Westen kwam

Recensie

Pieter Beullens, *De sleutel tot Aristoteles. Willem van Moerbeke en de overlevering van antieke wijsheid* (Eindhoven: Damon, 2019), 229pp. ISBN 978-94-634-0183-8.

De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat ik bij het lezen van bovengenoemd boek flink werd teleurgesteld. Tot voor kort was ik er namelijk vast van overtuigd – mede dankzij mijn leraar Grieks op het college in Sint-Niklaas – dat Willem van Moerbeke, afkomstig uit ‘mijn’ Waasland, de vaste vertaler was van de Grieks-onkundige (haha, leedvermaak) Thomas van Aquino, en dat hij nabij Argos op de Peloponnesos een hybride Grieks-Latijnse kerk had laten neerzetten in het naar hem genoemde dorpje Merbaka, dat door de onwetende Griekse overheden (alweer leedvermaak) halfweg de vorige eeuw geheel fantasieloos tot ‘Agia Triada’ was omgedoopt, omdat ‘Merbaka’ hen niet zozeer Vlaams als wel al te Turks in de Griekse oren had geklonken. Moerbeke-Waas genoot op het genoemde college sowieso een bijna mythische status, niet in eerste instantie vanwege vertaler Willem, wel vanwege priester-dichter en toen nog levende legende en oud-leraar Anton van Wilderode. Sommige van bovenstaande aannames blijken meer kans op waarheid te maken dan andere, maar sluitend bewijs is er voor geen enkele. Dat het middeleeuwse geraamte dat in de crypte van voornoemde Byzantijnse kerk werd aangetroffen aan Willem zelf zou toebehoren, was waarschijnlijk helemaal te mooi om waar te zijn. En zo gaat de wetenschap vooruit!

In deze boeiende studie brengt Pieter Beullens, die zelf zijn sporen verdiende als tekstuitgever (met Fernand Bossier) van Aristoteles' *De historia animalium* in de Latijnse vertaling van – niet toevallig – Willem van Moerbeke, de bescheiden vertaler voor het voetlicht van de geschiedenis. Typierend is dat Van Moerbeke (ca. 1215? – ca. 1286), die geldt als het doorgeefluik van de antieke wijsbegeerte aan onze Latijnse middeleeuwen, daarvoor toch nog altijd een lift moet krijgen op de schouders van meester Aristoteles. Want zelfs in zijn eigen rehabilitatie schopt hij het niet verder dan de ondertitel van het boek en valt zijn naam pas voor het eerst, en dan nog in het voorbijgaan, op pagina 64.

Deze ontvullende vaststelling is voor een deel te verklaren door de breedvoerige inleiding waarin de auteur ons meeneemt op een reis door de tijd van de oudheid tot de 13de eeuw en door de ruimte van het Noorden van Griekenland naar Syrië en Perzië, en via Sicilië en Toledo helemaal terug tot in Engeland. In deze korte geschiedenis van wetenschapsoverdracht passeren zo Aristoteles zelf, Archimedes, Euclides, Galenus, Ptolemaeus en al wie zich heeft ingezet voor de overlevering van hun werken de revue. Het toeval speelt in dit verhaal geen kleine rol...

Tegelijkertijd zet de moeizame ontbolstering van Van Moerbeke de verdienste van het boek meteen dik in de verf: zoveel weten we eigenlijk niet over ons hoofdpersonage, en wat we weten, houdt Pieter Beullens intelligent tegen het licht. Willem wordt door tijdgenoten zowel 'Flemingus' als 'Brabantinus' genoemd, wat de aanspraken van Moerbeke-bij-Geraardsbergen, precies op de grens tussen het graafschap Vlaanderen en het hertogdom Brabant, een tijdlang kracht bijzette tegenover Moerbeke-Waas. Maar als de auteur het bij het rechte eind heeft en we Willem in het Frans-Vlaamse Morbecque-bij-Saint-Omer kunnen situeren, vallen ook een aantal andere puzzelstukken in zijn biografie op hun plaats.

De mogelijke relatie van Willem met de heren van Sint-Omaars zou verklaren waarom hij zich moeiteloos ophield in de hoogste adellijke kringen van post-1204 Griekenland. Al doende kon hij zo blijkbaar opklimmen tot vertrouweling van zowel de Latijnse als de Griekse keizer van Constantinopel. Bovendien bekleedde hij een hoge positie aan het pauselijke hof in Italië en speelde hij een belangrijke rol op het tweede concilie van Lyon (in het hoofd van mijn apocriefe leraar fungeerde hij er vanwege zijn talenkennis noodgedwongen als tolk, omdat het schip met keizerlijke vertalers schipbreuk had geleden op de Middellandse Zee).

Maar Willems grootste en meest blijvende verdienste is ongetwijfeld zijn vertaling van het wetenschappelijk werk van Aristoteles, inclusief diens laatantieke, neoplatoonse

commentatoren, en andere wetenschappelijke auteurs als Archimedes en Ptolemaeus van het oorspronkelijke Grieks naar een gangbaar middeleeuws Latijn. Zijn woord-voor-woord vertaalmethode en de literaire kwaliteit van het resultaat ervan werden wel eens bekritiseerd door afgunstige tijdgenoten en zelfbewuste humanisten en classici, maar waren van kapitaal belang voor het grote didactische project van de Dominicaner orde waartoe Willem behoorde.

Op basis van Willems vertalingen kon zijn orde- en tijdgenoot Thomas van Aquino (om Albertus Magnus – ‘de Grote’ vanwege zijn gestalte, zo leer ik uit dit boek – nog niet te noemen) de aanvaarding van Aristoteles als autoriteit naast de Bijbel binnen het Christelijke dogma bewerkstelligen. Op die manier konden de antieke wijsbegeerte en wetenschap zich ontdoen van de ‘slechte naam’ die hun passage via de Arabische wereld (denk aan Avicenna en Averroës) hen had opgeleverd en konden ze op coherente wijze worden geïntegreerd in de Christelijke geloofsleer.

Zijn reizen, respectabele functies en machtige vrienden kunnen Willem hebben geholpen in zijn zoektocht naar de beste Griekse handschriften voor zijn vertaalwerk, maar zijn kennis van het Grieks moet hij al vroeger hebben opgedaan, mogelijk in Otranto, in de hiel van Italië, op de grens tussen Oost en West. De details van zijn opleiding blijven ons onbekend, maar wat opvalt is dat Willem in de *Poëtica* het openingsvers van Homeros’ *Ilias* niet lijkt te herkennen, wat zijn strikt exacte focus op filosofie en wetenschap nog eens aantoont. In elk geval was zijn werklust enorm: zijn omvangrijke vertaalwerk kwam tot stand in een onwaarschijnlijk korte tijdsspanne (1260-1270), en dan nog tussen andere verantwoordelijkheden door.

Willem schatte steeds de kwaliteit van zijn modellen in, lichte zijn methode toe en was ook kritisch tegenover zijn eigen werk. Het besef van zijn onvolkomenheid bewijst hij in het doodeerlijke: *Feci tamen quod potui. Melius enim erat sic corruptum habere quam nihil* (‘Toch heb ik gedaan wat ik kon. Want het is beter het zo foutief te hebben dan niets’). Als lezer had ik in de voorbeelden en argumenten bij momenten graag wat meer Latijn en Grieks gezien, maar tegelijk blijft Beullens’ wetenschappelijke ‘page turner’ op deze manier toegankelijk voor een breed publiek. Voor de classicus kan het maar een aansporing zijn om de originele bronnen er opnieuw bij te halen. *De sleutel tot Aristoteles. Willem van Moerbeke en de overlevering van antieke wijsheid* is een enthousiasmerend boek over hoe Aristoteles de ‘bon ton’ werd op de middeleeuwse universiteiten. Daarom hoort het thuis in elke klassieke bibliotheek.

Bart Janssens

Bart.Janssens@kuleuven.be

